

BUDA FERENC

Világ, világom

VI.

letem, életünk újabb hosszú fejezete kezdődött el, amikor elköltözködtünk a Vágóhíd utcai ház alagsorából. A város túlsó felében találtunk új – mármint nekünk új – hajlékra, a Magoss György tér 7. szám alatt. (Az *alatt* – eltekintve egy háborúvégi pár hónapos időszaktól – ezúttal már nem szó szerint értendő.)

A tér nevét adó Magoss György korábban Debrecen város jeles polgármestere volt. Néhány évvel a háború után a *múltat végképp eltörölni* törekvő hivatali túlbuzgóság áldozatául esett ez a név is: átkeresztelték Bem József térre. Az átkezesztelők szikrányira sem zavarta, hogy Bem József utca már volt a városban, még hozzá nem is túlságosan messzire a Bem tértől. Bizonyára az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kerek százéves évfordulójának köszönhető, hogy nem valamelyik szovjet marsallról nevezték el. Mi pedig úgy okoskodtunk, hogy inkább legyen Bem apóból kettő, mintsem – mondjuk – Zsukovból vagy Malinovszkijból egy. (Egyébként a Magoss-família egyik hölgytagja a korosodó Móricz Zsigmond életébe szőtt titkos aranyszálakat.) (S még egy zárójel. Kíváncsi vagyok rá: a város mai vezetése vajon ráeszmélt-e már, hogy talán mégis jó lenne, méltó lenne annak a hajdani polgármesternek legalább egy utcácskát adományozni.)

Fentebb már említettem, hogy a Magoss György tér (vagyis ma Bem tér) a város észak-déli irányú főtengegyének mintegy 400 méternyi kiszélesedő szakasza a Péterfia utca meg a Simonyi út között. Hosszában középpütt végig takaros parkot alakítottak ki rajta fákkal, díszcserjékkel, tavasztól őszi végéig pompázó virágágyásokkal. A parkban két emlékmű is állt: a keletre nyíló Kétmalom utca torkolatával egyirányban a fehér mészkőoszlopra erősített rúdon lengedező Országzászló, kissé odébb a város felé pedig egy bronz női akt torzó, a levágott végtagjai híján gyötrődő Fájdalom szobra – a trianoni országcsokolás emlékeztetője. (Ez utóbbit a háború után – az Országzászló bronz mellékfiguráival s a háromszínű nemzeti lobogóval együtt – eltávolították.) Két bazaltkockákkal burkolt úttest szegélyezte kétfelől a parkot: egy csendesebb meg egy forgalmasabb. A forgalmasabbiknak a jobb meg a bal oldalán egy-egy fényesre koptatott sánpár: itt közlekedett az egyes villamos. (Ma már csak ezen az egy vonalon jár villamos Debrecenben.) A sínek s az aszfaltozott járda között húzódó fedetlen földszávon nagyra nőtt juharfák sorakoztak, március vége felé, még jóval a lombfakadás előtt aprócska zöldessárga virágfürtök jelentek meg rajtuk, s ez a tavasz végleges beköszönését jelezte.

Mi valamikor '42 kora tavaszának egyik délelőttjén látogattunk el Anyámmal a Magoss György térre, hogy szemügyre vehessük jövődő szállásunkat. Az utcai juharfák még csupaszon nyújtóztatták ágaikat, ám az udvarvégi deszkapalánk tövé-

ben már vígan sütkéreztek a hátukon piros-fekete pajzsot viselő bodobácsbogarak. Zárt kapubejárón keresztül lehetett bejutni az udvarra. Az utcafrontot tágas, több szobás, magasföldszintes, végig alapincézett épület foglalta el, ehhez az észak felőli telekhatáron egy utólag épült alacsonyabb, nyeregtetős ház csatlakozott, a porta északnyugati szegletében pedig egy különálló szoba-konyhás házikó, keletre néző ajtóval s ablakkal. Előzőleg apácák vezette katolikus árvaotthon működött a Magoss György tér 7. szám alatt, azonban az árvákat gondozóikkal együtt más helyre költöztették, így mi már csupán egy sápadt, ősz hajú, fekete ruhás hölgygel találkoztunk, aki talán maga is apáca lehetett – bár födetlen feje nem ezt tanúsította –, s akinek az arcáról, míg benn voltunk nála, nem bírtam levenni a szemem: orra és arca többi része közt ugyanis vékonyka rést véltem megpillantani, mintha csak utólag, hevenyészve illesztették volna oda a helyére. Később megtudtam: igazi orrát valóban le kellett operáltatnia valami betegség miatt, s azóta kénytelen műorrot viselni. Ebben én nem találtam semmi kivetnivalót, hisz orr nélkül eléggé borzongató látvány az emberi arc. Legfeljebb az okozott némi fejtörést számomra, hogy vajon mi történik vele, ha tüsszentenie kell. Egyáltalán: tud-e tüsszenteni? Tártózkodó kedvességgel fogadott bennünket ez a néni, majd lekísért az udvarvégi kis házhoz, kinyitotta előttünk a ház ajtaját, s a kulcsot ott is hagyta Anyámnál. Leendő lakásunk megtekintése után leballagtunk a palánkon túli kertbe, s ott is szétnéztünk: Apámnak sikerült ugyanis kijárnia a városnál a lakásbérlet mellé a kerthasználat lehetőségét is. Kora tavasz lévén túlsokat nem mutatott a kert, még a barackfa sem virágzott, de Anyám örült a kopasz fáknak meg a veteményezésre váró kis földnek is, így hát én is vele örültem.

Néhány hét múlva át is hurcolkodtunk a Vágóhíd utcából. Az addig eltelt kurta idő során Anyám szépen kimeszelte, kitakarította a lakást, friss, tiszta szaga volt mindennek. Egykettőre berendezkedtünk, s a húsvét már ott ért bennünket: az a nevezetes húsvét, amikor Petőfi Összes Költeményeit kaptam ajándékkul Anyámtól.

Ez a lakóhelycsere az addigiakhoz képest nagy fordulatot hozott az életünkbe. Egyik nagy változás az volt, hogy a pincéből végre feljutottunk a föld színére: aki mindkettőt próbálta, csak az tudhatja, mekkora különbség van a kettő között. Ám akinek csupán a fény nem járta mélységekről, a világ alsóbb szintjeiről van tapasztalása, azt is sarkallja valami felfelé: talán afféle erő, mint ami a föld alatt bebábozódott bogárlárvaikat vagy a népmesebeli Fehérlófiát. Visszatérvén az emberi realitások kézzelfogható közegébe: nagy nyereség volt számunkra a kert is. Bár papíron nem került a tulajdonunkba – sőt később meg kellett osztanunk más lakótársakkal is –, mindenkor ki lehetett hozni belőle annyit, ami a háborús évek majd az utána következő sanyarú időszak ínségei közepette kiségitett bennünket a tartós koplalás nyomorúságából. Újdonságszámba ment az is, hogy itt nem egyedül mi laktunk. Az utcai négyszobás nagy lakást odaköltözésünk előtt Nagyék foglalták el. Nagy Ferenc – szikár alkatú, szemüveges, középkorú férfiú – biztosítási ügynökként kereste a kenyeret meg a rávalót a feleségének, Kati és Babi nevű nagylányainak, továbbá két kamasz fiának, Futyunak meg Gyurinak. Volt még egy nagyfiuk is – talán Zsoltnak hívták? –, a család elsőszülöttje, vele viszont egyszer sem találkoztam: börtönbüntetését töltötte sikkasztás vagy

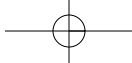
csempészet miatt, s mire kiszabadult, Nagyék máshová költöztek. (Róluk még lesz szó alább.) Voltak lakói a pincének is, hol egy, hol több család. Amikor mi a színen megjelentünk, épp Kókáék laktak odalent, velem egykorú lányuknak Juliska volt a neve, de mindenki csak Lulónak szólította. Később az Erdélyből menekült Lukáék is ott húzódtak meg egy időre csecsemőkorú gyermekükkel. (A kisgyerek egyszer igen megbetegedett, súlyos állapotán orvosi tanácsra úgy iparkodtak segíteni, hogy váltakozva bemártogatták forró meg hideg vízbe. Máig nem tudom, megmaradt-e, vagy sem, a háború zűrzavarában mindhármuknak nyomuk veszett.) A telek határán álló földszintes épület nagyobbik felében egy kis kártolóműhely működött. Itt egy buzgó fiatal mérnök irányítása alatt néhány asszony a tengerentúlról származó, de már nálunk is széltiben meghonosodott *yucca*, azaz pálmaliliom levélróstiainak textilipari hasznosításán szorgoskodott. Az előkészítés első mozzanata az volt, hogy e lágy szárú, de évelő növény lándzsa alakú, hosszú, tűhegyes leveleivel telirakták az ajtó elé kiállított fedetlen hordókat, majd vizet öntöttek rá, s hetekig áztatták – akár a kendert a kenderáztatókban –, hogy a szívós, erős rostok közül a lágy szövet kirohadjon. A bomlási folyamat siettetése végett naponta jó néhányszor alaposan bele is kavargattak. Az amúgy sem épp vonzó illatú, nyálkás, zavaros, zöld katyvasszal teli hordókból ilyenkor iszonytató bűz áradt szerte az udvaron, s ez mihamar lelohasztotta kotnyeles kíváncsiságomat, hogy a műhelyben folyó munkát is testközelből tanulmányozzam. Az ablakon bekandikálva annyit sikerült megfigyelnem, hogy a csomóba összefogott jukkarostokat rövid nyelű, hosszú, hegyes szögekkel kivert, kerek fejű szerszámfélével fésülgetik. (Utóbb megtudtam, hogy e szerszám neve megegyezik a XIX. században élt jeles íróéval. Némiképp csodálkoztam is ezen a feltűnő egybeesésen, ám persze csak addig, amíg tudomásomra nem jutott, hogy Vas Gereben eredeti neve Radákovits József volt. Amidőn pedig arra is rájöttem, hogy a magyar *gereben* közszo etimológiája és jelentése azonos az orosz *grebeny* = *fésű* szóéval, végképp megvilágosodtak előttem az összefüggések.) A ház tulsó végiben Hollóék laktak. Holló bácsi öreg ember volt, csakhamar el is távozott az élők sorából. Mielőtt elvitték, odabent volt kiterítve a szobában, s az udvarbeli gyerekek izgatott kíváncsisággal lesekedtek befelé az ablakon, s közben szörnyülködve mondogatták: „Hú, de bűdös!” Én is belestem a hideg ágyon fekvőre, s borzongva pillantottam meg Holló bácsi élettelen, viaszsárga arcát – akkor láttam életemben először halottat –, de nem éreztem semmiféle szagot, csak a jukkaáztató hordókét két ajtóval odébbrol. Hollóék s a kártolóműhely között ott szorongott még egy udvarra nyíló, nem túlságosan tágas helyiség, abban a Dél-Erdélyből, valahonnét Brassón túlról menekült, majd végleg áttelepült Zágoniék laktak átmenetileg. Volt egy remekül rajzoló nagyfiuk is, hármuk közül azonban ma már csak az aranyfogát vidáman kivillantva mosolygó, keskeny szemű Zágoni néni alakját tudom felidézni, ahogy a csikorgó hideget szinte élvezve, télidőben is könyékig csupasz karral hirtelen előtűnik, s vizet ereszt egy zengő bádogkannába a ház előtt az udvaron álló közös csapból.

A hosszabb-rövidebb ideig hajlékra találó különféle embereken kívül két állandó lakója is volt ennek a portának. Egyikük egy szerteágazó, természetes, terebélyes szomorúfűzfa ott lengette lazán alácsüngő, lágy vesszőit az udvar hátuljában, közel

a kertet elrekesztő palánkhoz. Vele azonnyomban meghitt kapcsolatba kerültem. Hallgatag barátom, szélben susogó társam lett ez a fa, derűs időben gyakorta belakott magaslati szállásom, eleven hintaállvány, nyaranta a kopasz udvarból kisarjadó őserdei rejtkehely, szellős, körbe ablakos toronyszoba, ahol egy alkalmas ágvilla karjai közt elfészkelődve órákon át elolvasgathattam, avagy igazi vadonba képzelvén magam, a suhogó levélrojtok sűrűjéből szinte láthatatlanná válva rálehettem a közeli s távoli világ csodáira: az odalent káráló-kapirgáló tyúkoktól s a kesernyés fakérgen futkározó hangyáktól a felettem ide-oda cikázó-nyilálló fecskékig s az égbolt kékjében fehéren sápadozó nappali Holdig. A másik egy vedlett, féloldalas, öreg lucfenyő ott állt az udvar elején, a kapubejáró közelében. Ágai javát rég elvesztette, csupán a kissé megdőlt törzs legtetetjén árválkodott szabálytalanul nőtt ágakból álló gyér koronája. Díszfának ültethették valamikor a század elején ezt a fenyőt, de mire én ismeretségbe kerültem vele, addigra inkább dísztelensége révén tűnt ki egyéb fákhoz képest. Azért vele is csak megbarátkoztam. Eleinte főleg a majommászást próbálgattam rajta. Ez úgy megy, hogy mindkét karunkat kinyújtva tenyerünkkel a törzs mögé fogunk, két talpukat nekifeszítjük a fának, majd első és hátsó végtagjainkat váltakozva egymás fölé rakosgatva megindulunk felfelé. Bajos e gyakorlatot véghezvinni úgy, hogy bele ne tenyereljen az ember az ágcsonkok helyén s a hámló kéreg hasadékain kicsorduló gyantába, ami a bőrünk-ről még csak-csak lekopik előbb-utóbb, ám a ruhában ott ragadó makacs nyomait legfeljebb ecetes ollóval lehet eltávolítani. Távoli fenyvesekre s a közeledő karácsonyestére emlékeztető nemes illata azonban mindig felülemelt a gyantafolt okozta aprócska bosszúságon: számomra ez az illat az igénytelen megjelenés mélyén rejlő letisztult belső értékről tanúskodott, arról az örök lényegről, amit sem akkor, gyerekekfejjel nem tudtam, sem pedig ma, vénülőben nem tudok méltóképp szavakba foglalni – legfeljebb próbálgatom. Az öreg fenyőfa mindezen felül a maradandóság élő jelképe s megtestesülése volt szememben: túlélte a ház majd minden lakóját, embereket, fákat és állatokat, ám ez idő során szinte semmit sem változott, közel százévesen sem volt magasabb s alig vastagabb, mint a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben. Talán még ma is élne azon a sovány, törmelékes, táplálékszegény talajon, ha néhány éve az ingatlan új tulajdonosa a régi ház lebontása során el nem takarítja őt is az útból.

Családunk megélhetési lehetőségei jelentősen megnövekedtek odaköltözésünk napjától fogva. A háború okozta közellátási gondok – egy igen szűk, kivételezett réteg híján – az egész országot nyomasztották. Zsírt, lisztet, kenyeret, cukrot – mindenféle alapélelmiszert csak szigorúan megszabott fejadagban, jegyre lehetett vásárolni. (Ekkor tájt írta át a népi akasztófahumor az *Erdő, erdő, erdő* kezdetű népszerű dal 3–4. sorát ekképpen: „*Cukorjegyet adnék annak a madárnak, menjen el a boltba, váltsa ki magának.*”) Tékozló, *fogyasztó* jelenünk legszegényebbjeinek sincs halovány sejtelmük az akkori évek ínségéről, ami – jó, ha tudjuk – nemcsak a nincsteleneket, de a pusztán boltból-piacról élő alsó középosztálybeli családokat is sújtotta napról napra. Egy kis kert vagy akár egy téresebb-tágasabb udvar a túlélést, sőt a szinten maradást jelenthette annak, aki nem sajnálta az idejét meg

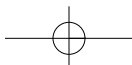
a munkaerejét némi többlettevékenységre. Apám – ha a seregbeli szolgálat miatt épp nem volt távol – hivatali idején túl folyton a ház körül meg a kertben tett-vett. Anyám úgyszintén. Az udvar egyik hátsó szögletében hamarosan baromfiól, majd disznóól épült karámmal, kifutóval. Tyúkok is kerültek egy-kettőre meg egy kakas, később pedig két-három liba meg kacsa. Tojást attól fogva nem kellett piacon vásárolni, mindig volt friss a háznál, sőt a kakas jóvoltából még a baromfiállomány is időről időre újratermelődött. Anyám rendszeresen meglámpázgatta a tojásokat, a költésre alkalmasakat félretette s összegyűjtötte, aztán csak lestük a tyúkokat: melyik kotlik el legelőbb? Ha erre túl korán, még a tél vége felé került sor, úgy benn a konyhában, a tűzhely alatt készített neki fészket egy kosárban: szalmát vagy szénát igazgatott el a kosár alján, belerakott 21 darab tojást, s a kotlóst ráültette. Minden alkalommal csodálva néztem, ahogy rendkívüli állapotát a megszokottól eltérő, mély hangú, kurta kottyantásokkal jelző tyúk óvatosan elhelyezkedik a tojásokon – soha el nem tört volna egyet sem! –, csőrével gondosan eligazgatja őket, majd tollzatát meglazítva körkörös mozdulatokkal rájuk ereszkedik, s megkezdí szolgálatának három hétig tartó első szakaszát. A harmadik hét leteltével izgatottan lestük a legelső kiscsibék megjelenését. Előbb a belülről megrepszett tojásból kihallatszó vékony, halk csipogás jelezte, hogy már szűk odabent a hely, ám néhány perc múlva kétfelé vált a kinőtt *tojáshéj*, s még nedvesen, csapzottan, de mindenkor megunhatatlan csodaként előbukkant belőle a parányi szárnyas lény: aki néhány hete még nem volt sehol, s ma íme itt van! Aztán sorra következtek a többiek. Pihés kis testük hamar felszáradt a melegen, s egy-két óra múlva már valamennyien ott tipegtek az anyjuk körül, vagy bebújtak a lazán tartott szárnyak oltalma alá, s onnét kandikáltak elő borsszem méretű fényes szemükkel. Mivel többféle tyúkot tartottunk, a kis társaság eléggé változatos, tarka képet mutatott. Volt köztük halványsárga, fahéjszínű, fekete, csíkos hátú, továbbá búbos, gatyás, sőt többnyire egy-két kopasz nyakú is. Szerettem őket etetgetni, s közben elnézegettem, ahogy parányi lábacskaikkal buzgón, felnőtt tyúk módjára kapirgálnak az eléjük hintett tengeridara közt, s roppantul mulattatott, amikor egyikük-másikuk bájos együgyűséggel eleinte a saját lába ujját próbálta felcsipegetni eleség helyett. A kislibákat, kiskacsákat rendszerint pelyhes korukban, pár naponan vette meg Anyám, de az is előfordult, hogy tojásokat sikerült szereznie, s a leendő csirkelelészám rovására azokat rakta a kotlós alá. Szegény tyúk nem foggott gyanút a szokatlan méretű utódkezdemények láttán, hűségesen kiköltötte azokat is, legfeljebb azon szörnyülködött, hogy idővel a kikelt szaporulat nagyja, ahelyett, hogy szófogadó módon ott kapirgálna körülötte a többiekkel együtt, az udvarra kitett alacsony itatóvályú láttán faképnél hagyja őt, s figyelmeztető, aggodalmas hívó szavára ügvet sem vetve boldogan, gátlás nélkül beleveti magát a vízbe. A libák viselkedése egyebekben is eléggé eltért a tyúkokétól. Ezek például naplemente táján felfüggesztették minden tevékenységüket, sorban egymás után bevonultak az ólba, s némi kotyorgás-fészkelődés után csendben elültek a keresztben elhelyezett ülőrudakon. No, a libáknak eszükbe sem jutott ilyesmi! Ha fűvel vagy egyéb zöldtakarmánnyal teliszedték a begyüket, akár napközben is el-elbóbis-

koltak, viszont ha úri kedvük úgy tartotta, még sötétedés után is kinn bóklásztak s beszélgettek az udvaron, főleg akkor, ha mi is a közelükben voltunk. Így lehetünk tanúi egyszer egy különös jelenetnek. Tyúkjaink az esti szürkületben a kakassal együtt már jó ideje elültek, Anyámnak azonban még akadt dolga kinn a ház körül, ezért a libák is vele tartottak: hol a lépéseit követték, hol meg-megálltak, hogy a gyéren nőtt porcsinfű zsengejéből csipegessenek. Lassacskán leereszkedett a sötétség, látni már alig lehetett, hát Anyám felkapcsolta az udvari villanyt. A libák élénken, hangosan helyeselve köszöntötték a soron kívül kigyúló világosságot, ám egyszer csak váratlanul, panaszos, riadt gágogás közepette menekülni kezdtek valami elől. Mi lelhetett ezeket? Senki, semmi nem volt még a környéken sem, hogy valódi okuk lett volna az ijedelemre. Ám ők csak futkorásztak körbe-körbe meg össze-vissza a lámpabevilágította fénykörön belül, s közben rettegve tekingettek hol hátrafelé, hol meg maguk mellé, mintha valami rém folyton ott járna a nyomukban. De ugyan mi lehet az? Ó, hát a saját árnyékuk! Attól rémültek meg annyira: a szorosan nyomukba szegődő fekete árnyéktól. Akárcsak olykor-olykor mi: okos, előrelátó, sőt bölcs emberek.

Tartottunk rendszeresen nyulakat is. A háború utolsó két esztendeje során például hosszú hófehér szőrű angóranylakat egy emeletes, nagy ketrec rácsos aljú rekeszeiben, ám a bombázások idején, mialatt Apám még a fronton szolgált, mi ketten Anyámmal pedig a józsai rokonságnál húztuk meg magunkat, nyomtalanul odalett a ketrec is meg a nyúlállomány is. Később már kizárólag a húsuk végett voltak nyulak a háznál. Ennél olcsóbban aligha lehetett volna húshoz jutni akkoriban, hisz takarmányozásuk kikerült a kertből s a konyhai hulladékból, az általuk termelt potyadék pedig a konyhakert földjét gazdagította, így ezzel is kiegészült a tápanyagok természetes körforgása. Apám miután nyakszirten csapta, megnyúzta s kizsigerelte, egyet-egyet konyhakész állapotba hozott közülük. Később, úgy 14–15 éves koromtól fogva többnyire áthárult reám ez a feladat (a nagyritkán vásárolt karácsonyi pulyka lenyakazásával együtt). Anyámnak már csak annyi dolga maradt, hogy sültnek, paprikásnak vagy vadasnak elkészítse.

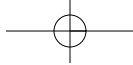
Nálunk hosszú időn át a jószág legnagyobbja, legfontosabbika a sertés volt – magyarán: a disznó. Ennek a tartása járt a legtöbb felelősséggel s a legnagyobb, legkörültekintőbb előkészülettel is. Idejekorán gondoskodni kellett például a megfelelő helyről. Maga az ól a körülkerített akollal együtt természetesen már készen állt, de az ólat az élősöködők meg a fertőzés ellen évről évre kívül-belül ki kellett meszelni, az akol deszkáit-léceit szükség esetén pótolni, kijavítani, letéglázott alját ott, ahol az előző jószág kikezdte, helyrehozni, s az egészet alaposan kitakarítani, hogy tisztán várja leendő lakóját. A meszelést Anyám végezte el, a soron következő többi teendőt Apám, magam pedig, ha kellett, az elgörbült szegek kiegyengetésével járultam hozzá a dolog sikeréhez. Jó előre be kellett szerezni a hízlaláshoz szükséges takarmányt is. Mesterséges tápok akkoriban még nem kerültek forgalomba, a növendék állat eleinte száraz kenyérrrel, kenyérhéjjal, főttkrumplival-krumplihéjjal, esetleg egy kevés kukoricadarával, ezzel-azzal dústított konyhai moslékot kapott („jó ivósat, hogy böndösögyíék”), ezen felül zöldtakarmányként

lehetőleg frissen szedett lúdhúrt (más néven: tyúkhúrt), sósparéjt, *veresparéjt* (azaz vadlabodát meg disznóparéjt), vagy ha más nem akadt, hát zsenge friss füvet. („Eriggy mán, kisfiam, szeggyél egy kis zódet a malacnak, nagyon panaszkodik mán megint.”) A vályúból napközben nem volt szabad kifogynia az ivóvizüknek. Emlékszem: Apámtól olyan 12–13 évesen kaptam ki utoljára. Mielőtt reggel munkába indult volna, lelkemre kötötte: „Fiam, egyebet nem bízok rád, de a süldő előtt mindig legyen víz, meg ne szomjazzon ebben a melegben.” Nyár volt már, javában tartott a vakáció, s ennyi csekély feladatot én gond nélkül elvállaltam. Olyannyira gond nélkül, hogy miután Apám kihúzta a lábát a kapun, én bizony azonmód megfeledeztem az egészről: el voltam foglalva a magam ábrándjaival. Az idő tájt dolgozni járt Anyám is, nem volt aki a körmöm alá nézzen. Jön haza Apám délután, törli a homlokát: „Hű, de meleg van!” Ballag egyenest hátra, a disznóakolhoz. Sír, nyöszörög a süldő, de nekem erről sem jut eszembe semmi, csak amikor Apám egy hajlós, hosszú akác vesszőt suhogtatva ismét megjelenik: „Na, te bűdös kölyök, mit mondtam én neked ma reggel? Hát ennyit se lehet rád bízni?! Teljesen ki van száradva a vályú a jószág előtt! Nesze, az anyád!...” – azzal csihi-puhi, úgy megcsapkodta a lábam szárát, alig győztem kapkodni. Sírnál azonban nem sírtam, nem is szóltam: be kellett látnom, hogy megérdemeltem. Azt is megérdemeltem volna, hogy egy álló napig én se kapjak vizet. Amikor az állatot hízóra fogták, akkor már komolyabb takarmány: tengeri kellett. Hogy pénzt kiadni azért se kelljen, Apám a háború utáni esztendőkből rendszeresen felvállalt hol itt, hol ott a határban egy darab tengeriföldet. Ha lehetett, felesbe, ha nem, hát harmadába. Nyaranta ki-kijárt megkapálni, ősszel meg egymaga letörte, zsákba rakta a ráeső részt, s mivel a kétkerekű kiskocsin jó néhányszor fordulva lehetett volna csak hazahurcolni, fuvarost fogadott a termés hazaszállítására. Itthon aztán felhordtuk s szétteregettük a padláson: hadd száradjon. Nagyobbacska koromban ebben – akárcsak a kukoricacsövek lemorzsolásában – én is sokat segítettem. Ha egy-egy zsák lemorzsolta tengeri összegyűlt, azt el kellett vinni az Apafi utcai malomba, hogy ott ledarálják. Tizenöt éves koromtól már én vállaltam magamra ezt a feladatot: büszkén cipeltem vállamon az ötvenkilós zsákot, kukkot sem ejtven róla, hogy a kb. 600–700 méternyi kitevő út vége felé már-már fulladoztam a mellkasomra felülről nehezedő teher alatt. Évek múltával aztán valahogy egyre könnyebbedett az a zsák. A hizlalni való jószág megvásárlása általában egy teljes napra elegendő programot jelentett. Jókor reggel meg kellett jelenni a város legutolsó szegletében működő baromvásáron: „El ne kapkodják – mondták – előlünk a legjavát.” Adtak-vettek abban a vásárban másfajta négylábúakat – teheneket, borjakat, lovakat – is a különféle korú sertéseken kívül, s jómagam legszívesebben a kiscsikós kancák közelében szerettem volna elbámészkodni, de ilyesmire nemigen lehetett csak úgy elvesztegetni a drága időt: „Gyere csak ide, kisfiam, nézd meg te is ezt a malacot! Ugye, milyen eleven mozgású, ez jó étkes lesz biztosan.” Csecstől s alomtestvéreitől már elválasztott, ún. választási malac volt a mindenkori kiszemelt példány, az első néhány évben kizárólag mangalica. Ez a szép göndör-szőrű, életerős, kóroknak-nyavalyáknak ellenálló fajta akkor még elterjedtebb volt,

mint manapság. Húsa jóízű, szalonnája tetemes – a hátán tenyérszi, sőt ha sokáig hizlalták, akár arasznyi vastagra is meggyarapodott –, egyszóval: afféle szalonnán élő szegény embernek való jószág volt. (Manapság viszont a mangalica kolbászszalonnája inkább a vastag pénztárcákra kacsingat.) Többszörös alkudozás, majd a vételár leszámolása után végül zsinog került a malacka egyik hátulsó csánkja fölé, s a kevésbé forgalmas mellékutcák hosszú során át elindultunk vele hazafelé. A bizalom jeleként értékelhettem Szüleim részéről, hogy néhány év elteltével annak a zsinognek az innenső végét helyettük már én markolhattam. De hagyjuk most azt a kamaszgyereket vonzó malacot az 55–60 esztendővel ezelőtti Debrecen utcáin: majdcsak hazaérnek előbb-utóbb. Gyerünk inkább a kertbe.

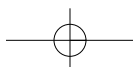
A mi kertünk – ahová a szürkére avult deszkapalánk rozoga ajtaján át volt a lejárás – voltaképp a Libakerthez tartozott, abból szakították le valaha. Drótfonathból, itt-ott lécekből, dorongfából összerótt kerítés, egy helyütt pedig *romlásnak indult, hajdan sem erős* vörös téglafal választotta el a terület többi részétől, illetve a szomszédos telkektől. Libakert néven az én gyerekkoromban a Honvéd utcai laktanya hátulsó traktusa s a Füredi út (akkor Károly Ferenc József út, később évtizedekig Hámán Kató út), valamint a Honvéd utcát s a Füredi utat összekötő Szekfű utca határolta területet illették. Lakóépület akkoriban mindössze kettő áll rajta: a mi kertünkől balra Molnárék háza, lenn túl, rézsut jobbra pedig Szép Jánoséké. Molnár Oszkár, idős korú írógépműszerész, feleségével, Lola nénival s két lányával együtt lakott a negyvenes években még igencsak korszerűnek tetsző négyzetes alaprajzú, sátozott családi házban. Nagyobbik lányuk, Mariann – vagy ahogy szólították: Dudi – néhány évvel idősebb volt nálam. Testnevelő tanár lett belőle, s egy népszerű, jeles debreceni színészhez ment feleségül. Mártival, a kisebbikkel, egykorúak voltunk, s 6–8 évesen olykor el-eljátszogatunk egymással. Útjaink azonban más-más felé vezettek, így hosszú ideig nem is tudtam róla semmit. Sok-sok évvel ezelőtt a nővére mondta: Márti súlyos betegség – talán agyvérzés – folytán leesett a lábáról, s járóképtelen maradt. Azóta nem hallottam hírt felőle. Itt említem meg azt is, hogy közlésre szánt első verseimet az Oszkár bácsitól jelképes összegért kölcsönzött öreg írógépen pötyögtettem le immár több mint fél évszázada. Olykor-olykor Szép bácsi asztalosműhelyébe is be-benyitottam. Szerettem nézni, ahogy nagy lendülettel megtaszított gyaluja alól fűgén előkunkorog a jó szagú fenyőfaforgács, neki pedig kedvére esett, hogy valaki ott téblábol a közelében, s van kihez szólania. Nagyobbacska koromban egyszer-kétszer megkért rá, hogy morzsoljak egy-két kosárnyi kukoricát a jószágainak, s én nagy kedvvel, friss lendülettel hajtottam a morzsológép karját, s rakosgattam a forgó fogashengerek közé a pillanatok alatt lecsupaszkodó csöveket. Nekünk odahaza nem volt efféle masinériánk, s bizony csak a pusztá tenyerünkbe szorított csutka segítségével hantogattuk a tengerit malacnak, libáknak, tyúkoknak. Szép bácsiék házából esténként néha hegedűszó hallatszott: fia – tanult szakmája szerint vasúti tiszt – szabad óráiban hegedűkészítéssel foglalkozott (a hangszer egyes részeinek kemény kartonból kiszabott sablonjait ott láttam a műhely falára kifüggesztve), s gyakorta hegedültgetett valamelyik saját készítésű hangszerén: csak úgy a maga kedvére s öröme.

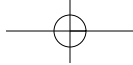

Különben elég ritkán mutatkozott, s a hegedűén kívül a maga szavát sem igen hallatta: mesélős, mókázós természetű apjától merőben eltérően ő meglehetősen zárkózott, hallgatag ember volt.

Jobbra a mi kertünkötől volt még egy családi méretű veteményes. Ez a Füredi út elején álló Szent László plébániához tartozott, úgy is emlegette hát mindenki: a papok kertje. Kora tavasztól az őszi betakarítás végéig egy vállas, tagbaszakadt, szapora beszédű s fürge mozgású férfiú, Kajetán testvér művelgette. Nevéből ítélve ő maga is a rend tagja lehetett (ha jól emlékszem: Domonkos-rendbeliek voltak), ám szerzetesi öltözetet én soha nem láttam rajta. Persze az is meglehet, hogy csak a kerti munkához nem akarta nyújni. Hadarva, egy szuszra kiejtett mondatai s folytonos sietsége miatt kissé habókosnak tartották, a kertből azonban ügyesen, szorgosan kihozta, amit lehetett, s arra is éberem ügyelt, hogy a háború utáni zavaros időben a szovjet hadsereg egy-egy arra kószáló harcosa meg ne dézsmálja a termést. Mi egyébként (ugyan ma már csak én) köszönettel tartozunk neki: első szóra megengedte, hogy a kertjük egyik sarkában álló gémeskútból hordjunk vizet a magunk veteményeire. („Perszoperszehordjákcsak. Minéltöbbet-merítik, annáltöbbvízfakadbenne” – adta meg az engedélyt három kurta kapavágás között.)

A Libakert nagy részén – ha nem is épp egyenlő arányban – három kertész osztozkodott, mindannyian konyhakerti növényeket termeltek. Közülük Balogh Emma gazdálkodott a legkisebb parcellán. Egyedül élő öreglány volt Emma, s ha a legszorosabb, leghúzósbab időszakokban akadt is olykor alkalmi segítsége, a palántázástól a kapáláson s az öntözésen át a szedésig többnyire minden munkát egymaga végzett, így nyáridőben szinte megállása sem volt, sokszor még napszállta után a sötétben is hordta, csak hordta a vizet veteményeire. Gyerekkoromban gyakran megfigyeltem a szilvafa tetejéről vagy a magasra nőtt mák dzsungelsűrűjéből, ahogy két kezében egy-egy horganyzott bádoggal öntözőkannát cipelve kimért léptekkel rója a saláta- vagy a paradicsomágyások keskeny közeit, s közben fojtott indulattal beszél, vitatkozik egy láthatatlan valakivel. Emiatt többé-kevésbé bolondnak tartották. Szerintem nem volt bolond: nagy magányában csupán kifelé élt meg olyasmit is, amit mások – a „normálisnak” elfogadott többség – befelé szoktak megélni. Fivére a háború után munkásmozgalmi, párt- vagy egyéb kapcsolatai révén egy ideig a város polgármesteri tisztjét töltötte be, Emma azonban ebből nem sok hasznot húzott, s bizonyos megnyilvánulásai arra utaltak, hogy nem is igen óhajt hasznot húzni belőle: húzta, csak húzta a maga vállalta ígát, míg fel nem bukott – vagy míg a földet el nem ütötték a kezéről? Már nem is tudom. A Libakert Szekfű utcai peremén volt még egy Szilágyi nevű kertész – nagy darab, szőrös mellű, szinte brutális külsejű fickó –, ám őt ritkábban láttam. Annál többször Nemeséket: ők többen voltak, s mivel a kert legnagyobb része az ő kezükön volt, többet is mozgolódtak benne. Eredeti családnévük Neosics volt: minden bizonnyal a Balkánról származhatott el valamelyik őjük. Ők azonban már minden ízükben magyarrá, sőt debrecenivé váltak, utóbb délszláv hangzású nevüket is Nemesre változtatták, tán még a vallásuk is református volt. Három fiuk

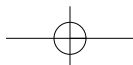

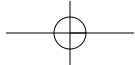

volt Nemeséknek: Feri, Jóska meg Sanyi. Sanyi, a legkisebbik, annyi idős volt, mint én, négy éven át egy osztályba jártunk az Eötvös utcai református elemi iskolában. Egyszer a neve miatt azt találtam mondani neki: „Ti szerbek vagytok.” Nem sértésnek szántam, ám ő annak, vette, s igen mérges lett, kis híján nekem esett, hogy jól megagyaljon, de aztán szerencsére valahogy elsimult, elrendeződött a dolog, s többé nem hoztam szóba elődeik származását. Kiskamasz korától fogva keményen dolgozott apjával s bátyjaival egy sorban, kocsiszám hordták piacra a sok-sok verejték árán megtermelt zöldségfélét, a primőr hónapos retekétől meg az újhagymától a fejjessalátán, paprikán, paradicsomon át a kelkáposztáig, üvegházban, keretes üvegtáblákkal fedett melegágyakban nevelgették tízezerszám a korai palántákat. Nem volt csekély a család keresete, ám tavasztól őszig a munkanap látástól vakulásig tartott (júliusban ez közelíti a kétszer nyolc órát!), csupán a tél legfagyosabb heteiben lehetett pihenni, lazítani. Sanyival ötvenegy nyarán három héten át még egyazon úttörőtáborban vettünk részt a Szinpetri melletti Kopolyavölgyben. Hogy utána ő milyen szakmára adta a fejét, már nem tudom, de azt igen, hogy hosszú éveken át bunyózott valamelyik debreceni klub színeiben, mérkőzésekre járt, s az anyja egy valamikori hazlátogatásomkor érdeklődésemre elújságolta: „Sanyi a hétvégén Csehszlovákiába utazott a csapattal.” Ez az ötvenes-hatvanas évek fordulója táján lehetett, azóta nincs semmi hírem se róla, se róluk.

A kertek. Nem tudom, vajon akad-e még akár egyetlen város Magyarországon, amelyiket annyi kertség ölelne-övezne körbe, mint Debrecent. Kezdjük talán a város keleti szélén: itt a Csapókert. Továbbhaladva délkeleti meg déli irányban, túl a vasúton a Homokkert, Boldogfalvi-kert, Epreskert, Tégláskert. Ha visszanyarodunk a vasút innenső oldalára, a város nyugati peremén fölfelé haladva egymás után sorakozik a Vargakert, Postakert, Széchenyi-kert, ezektől eggyel kinnebb a Tóócokkert (amíg valódi kertség volt, valaha itt lakott hosszú évtizedeken át a XX. század hazai festészetének nagy magányosa: Holló László). Tőle kissé északra következik a Hatvan utcai kert, még fennebb egymás végtiben a Vénkert, Csige kert, Köntöskert, túlhaladván a Füredi úton, a Böszörményi út baloldalán a Kertváros, jobb oldalán meg az Újkert s végül a Sestakert zárja a sort. E felsoroltak jó néhány persze rég elvesztette egykori arcukat. A Tóócokkert, Vénkert, Újkert például már csak pusztá névvé zsugorítva tartogat egy csipetnyit a múlt hangulatából: irdatlan, jellegtelen, kiismerhetetlen lakótelepek sarjadtak ki a hajdani kertés családi porták helyén. Némi vigaszt jelent, hogy a város eredeti határain kívül viszont újabb kiterjedt kertéségek keletkeztek: nem szakadt hát meg a hagyomány folyamatosága.

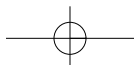
A Libakert kimaradt a várost övező kertek iménti felsorolásából. Nem véletlenül: ez a kiskertzárvány ugyanis az *én időmben* – a többtől eltérően – már egyáltalán nem a város szélén, hanem igencsak a belterületén helyezkedett el. Valaha persze – akárcsak a többi – kívül esett ez is a település sűrűjén, csak hogy a mind jobban terjeszkedő város a XX. század elejére túlnőtt rajta, teljesen körülfolyta. Az én világra eszmélkedésem idején már családi házakkal beépített utcák, sőt zárt házsorok fogták közre minden oldalról, s az ébresztőt-takarodót jelző laktanyabeli

kürtszón kívül lehallatszott ide a Péterfia utca vagy a Nagyerdő felől közeledő vilamos csilingelése, az akkor még gyérecske, ám a háború miatt hétről hétre növekvő gépjárműforgalom zaja, motorberregés, autóduda, hisz a Balmazújvároson és Hortobágyon át Tiszafüred felé vezető országút forgalmas városi szakaszától is alig egy utcatorlás választotta el. A hosszú ideig eltartó kertkorszaknak különben itt szakadt vége talán a legkorábban: az én felnőttkorom kezdetén – lassacskán ennek is több mint fél évszázada – a Libakert helyén épült fel Debrecen egyik első, viszonylag még emberi léptékű lakótelepe, az Új Élet park. Furcsa belegondolnom, hogy e műszerekkel s mérőeszközökkel éppenséggel még körülhatárolható, ám a mai valóságban már nem létező – ha úgy tetszik: *virtuális* – helyszínen pergett le eddigi életemnek csaknem a negyedrésze, egyebek közt egész iskoláskorom.

Ez a várva várt iskoláskor az átköltözésünket követő esztendő őszén kezdődött el. Hozzánk legközelebb az Eötvös utcai református elemi iskola volt, ide íratlak hát be a Szüleim. Abban az időben a városi iskolák legtöbbszörében még nem vezettek be a koedukációt. Az Eötvös utcaiba például csak fiúk jártak. Lányok számára a legközelebbi elemi iskola – *nomen est omen* – a Leány utcában működött, közel a Rákóczi utcai piachoz. (Itt jegyzem meg: diákságom tizenkét éve a teljes egyeteműség jegyében telt el, e téren majd csak az egyetem hozott gyökeres változást.) Első tanítóm – emléke áldassék haló porában is – Bikky Sándor tanító bácsi volt, idős, már jócskán öszülő, türelmes, szelíd természetű ember. Anélkül, hogy ezt hangoztatta volna, látszott s érződött rajta, hogy szereti a gyerekeket, például az akkoriban még engedélyezett, sőt – mondhatni – javasolt testi fenyítést (ami rendszerint egy pálcával kimért *tenyeres* volt) csak nagyritkán s igen indokolt esetben alkalmazta. Az 1943–44-es tanév a háború okozta felfordulások miatt a szokottnál jóval később kezdődött: valamiképp az maradt meg bennem, hogy november harmadikán, ezért én születésnapjaim ajándékul fogadtam, hogy végre iskolába mehetek. A kései tanévkezdet miatti feszített tanterv aligha könnyítette meg tanítónk dolgát, magam azonban túl sok fejfájást nemigen okozhattam neki, hisz több mint két év óta már folyékonyan tudtam olvasni. Az is legfeljebb számomra volt terhes, hogy amidőn olvasás órán a sor énrám következett, nekem is szótagolnom kellett, akárcsak a nyögve makogó kezdőknek. Sehogysem akartam a fejembe venni, mi szükség van erre a szánalmas araszolásra, amikor engem már úz a nyargalhatnék. (Évekkel utóbb aztán magam is ráeszméltem a dolog értelmére: ha Bikky tanító bácsi akkor nem szótagoltat, a szóelválasztás szabályai sem rögződtek volna meg bennem olyan hamar.) Anyám természetesen elkísért a tanévnnyitó ünnepségre („Tanító úr, tessék csak szigorúan fogni ezt a gyereket!”), még az első tanítási napon is eljött velem az iskola kapujáig, másnapról kezdve azonban mindig egyedül tettem meg az oda-vissza utat. Több lehetőség is kínálkozott az útvonal megválasztására. Ezeket egy várostérkép segítségével lehetne leginkább szemléltetni, de ha térkép nincs kéznél, hát elmondom szóban. Az Eötvös utca Péterfia utcai torkolatáig reggelente nem szoktam elmenni: ez lett volna a leghosszabb út. A vele nagyjából párhuzamos Ajtó utcát már gyakrabban választottam, főleg akkor, ha nem volt sietős az utam, például hazafelé jövet. Többnyire azonban a házukkal

épp szemközt nyíló Kétmalom utcán át a Kút utca érintésével kanyarodtam oda az iskolához, s a nagyobb kerülőutakat hagyva így 100–150 métert is megtakaríthattam.

Közös fénykép sajnos nem készült rólunk tanév végeztével. (44 tavaszán s kora nyarán ennél fontosabb dolgok is történtek a városban is, az országban is meg velünk is.) Kerek egy esztendő múltán viszont igen: egy rakás cingár kiskamasz néz rám a levelezőlap méretű felvételtől – talán csak Szentesi Laci teltebb valamelyest az *akkori* átlagnál –, s alakjuk láttán halvány-töredékesen felidéződik előttem hat évtized távolából a hangjuk s egy-egy mozdulatuk is. A nevük? Bizony, már nem mindnyájuké. Arról meg aztán végképp nincs hiteles hírem, ki él, ki nem él már közülük, s nem tudom azt sem, kiből mi lett azóta. Egyedüli kivétel Dobi Sanyi. Kék szemű, szelíd arcú, magas homlokú fiúcska volt, négy tanéven át ültünk egymás mellett, négy év kihagyás után újabb négy esztendeig meg a Fazekas Gimnázium párhuzamos osztályaiba jártunk. Ő az orvosi hivatást választotta, de talán pontosabban hangzik így: arra tette fel az életét. Pályakezdő volt még (magam pedig épp kényszerpályám kezdetén tartottam), amikor egyszer összefutottunk Debrecenben, a Bethlen utcai SZTK Rendelőintézet folyosóján. Aztán évtizedekig semmit sem tudtam, semmit sem hallottam felőle. Néhány éve egy közös ismerős jóvoltából újra találkozhattunk egymással. Felesége még fiatalon meghalt, elhunytak a szülei is, így hát egyedül él Kőbányán egy lakótelepi lakásban. Annak idején gasztroenterológusként szakosodott, ebbéli minőségében évekre szóló afrikai szolgálatot is vállalt a fekete kontinens egyik országában. Hazatérte után az a meglepetés várta, hogy egyik ambiciózus kollégája – hosszú távollétét kihasználva – magának szerezte meg a neki fenntartott kórházi státust. Dobi Sanyinak így nem sok válogatnivalója maradt: elszegődött börtönorvosnak. Azóta is a rabokat gyógyíttatja. (Bár effélére ő maga is derekasan rászorul már: az asztmán, makacs mozgásszervi bántalmakon s a cukorbetegségen kívül legutóbb egy infarktust sikerült átveszelnie, azóta szívritmusszabályzó segít rá a motor működésére.) Egyébiránt ma is, mint hajdanán: kék szemű, szelíd természetű. S persze: magas homlokú – a szó átvitt értelmében is. Vonásai valamelyest keményebbek s keserűbbek, mint hatvan évvel ezelőtt, ám ez, gondolom, még egy kívülálló előtt sem szorul különösebb magyarázatra.

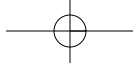
Merüljünk azonban vissza az időbe még vagy 65 esztendőnyit. Egy nap – bizony, már nem emlékszem rá pontosan, hogy mikor, de az biztos, hogy tartott a nyár, mert szabad ég alatt lehetett éjszakázni – riadt, törődött, elcsigázott emberek népes csoportjai jelentek meg a városban, fáradt, szomorú férfiak, álmatlanságtól karikás szemű asszonyok, koplalástól beesett arcú, szurtos, kisebb-nagyobb gyerekekkel, hátukon-vállukon cipelt sorsukkal, batyuba csomózott nyomorúságakkal: az erdélyi menekültek. Emberhez méltó szállás ekkora tömeg számára nem volt Debrecenben, átmeneti elhelyezésük is szinte megoldhatatlan feladatot rótt a városra. Ahová lehetett s ahogyan lehetett, beszállásolták őket. Jutott belőlük szép számmal a mi portánkra is, valami fedélféle azonban csak néhányuk feje fölé, legtöbbjüknek napok s éjszakák hosszú sorát kellett kihúznia a szabad ég alatt

– néhányan épp az én fűzfám lenge sátoralját szemelték ki szállásul –, csupán a zárt udvar biztonsága jelentett számukra némi oltalmat. Ottlétük alatt történt egyszer egy szörnyű eset. Egy menekült család egyik kicsi gyermeke – olyan két-esztendős forma lehetett, de hogy kisfiú volt-e, vagy leányka, azt már nem tudom – a nyitva felejtett nagykapun át kibórcorgott az utcára, majd a gyalogjárdán is túl gyanútlanul letelepedett játszani a sínek meg a talpfák alá ágyazott kisebb-nagyobb kövekkel, lábcskáit pedig keresztben átnyújtotta az egyik sínen. Aztán jött a villamos a Nagyerdő felől, s hiába csengetett meg fékezett teljes erejéből a vezető, a vaskerek vakon átgördült a kisgyerek lábán. Ma is borzadva látom magam előtt viaszápadt, néma arcát s a lábaira sebtiben rátekerített fehér kötésen átütő tenyérszerű vérfoltokat. De mint oly sokaké abból a zavaros, felbolydult időből, az ő sorsa is semmibe vész előlem. Hetekig, talán hónapokig tartott nálunk az erdélyi menekültek megalázó, keserves hányattatása. (Hogy aztán alig egy év múlva következtek másoké, újabbaké.) Az udvarunkon átmenetileg meghúzódó, majd tőlünk is tovább-bolyongó emberek málladozó emlékével esztendőik lejártával, jóval a háború vége szakadta után találkoztam ismét, amidőn a zárt kapubejáró mellett, udvarra néző épületszárny addig soha nem tatarozott oldalsó falán nagyjából egy felnőtt szemmagasságában erdélyi falvak s emberek neveit, megkopott keltezéseket, egyszerű mondatokba foglalt sóhajokat fedeztem fel a vedlett vakolattól mármár búcsúzni készülő sárga festékrétegbe karcolva: mintha csak a szülőföldjükről elűzöttek titkon rejtőző panaszfala állt volna elém váratlanul. Holtomig bánom, hogy a megtépett, széttaposott, szélbe vetett sorsok e romlandó anyagba rótt emlékeinek megőrzéséről valami módon nem gondoskodtam: azóta odalett az a fal is házastul – mindenestül.

Bennünket – egyelőre – senki és semmi nem kényszerített hajlékunk elhagyására. Ha szerény mértékben s igencsak mérsékelt szinten is, de megvolt mindenünk, nem kellett a legszükségesebb holmijainkat sebtiben összekapkodva gyerekestül-családostul felkapaszkodnunk egy szeles-huzatos pályaudvaron várakozó vonatra vagy az udvaron árválkodó fakószekérre, nem kellett örökre elszakadnunk attól a helytől, ahol addig éltünk, s ami a végső pillanatig a biztonságot s a bizonyosságot jelentette számunkra, nem kellett egyik óráról a másikra nekivágnunk az ismeretlen, az idegen, a kietlen világnak. Életünkre, mindennapjainkra mindezek híján is tartós, komor árnyékot vetett a háború. A rádió persze napról napra sikeres hadmozdulatokról, olykor győzelemittas előrenyomulásokról tudósított, a heti filmhíradó pedig mozgalmas képsorokban mutatta be a nagy szövetséges technikai és erőfölényét, nemkülönben a fronton szolgáló katonáink bizakodó, sőt vidám hangulatát. Ám a harcterekről egyéb csatornákon hazáig elszivárgó hírek s főleg az egyre sűrűbb sebesültszállítmányok nemigen táplálták – hisz nem volt mivel – az itthon maradottak bizakodását. Apámnak ezekben az esztendőekben évi rendszerességgel be kellett vonulnia a seregbe. A Felvidék s Észak-Erdély visszafoglalása mindannyiszor meghozta számára a soron következő behívóparancsot, olykor több alkalommal is (a Délvidékre őt nem vezényelték), ám ezeknek, úgy éreztük, legalább volt értelmük: a Haza testének elszakított tagjairól volt szó, s csekély kivé-

tellel harci cselekmények nélkül zajlott le az újbóli birtokbavétel. Így őt sem kellett annyira féltünk, amikor tartalékosként magára öltötte a szakaszvezetői három csontcsillaggal ellátott egyenruhát, s katonaládájával a kezében hetekre, hónapokra búcsút vett tőlünk. Szorongásunk hosszú évadja a Szovjetunió elleni hadüzenet életbe léptekor következett el. Különösebb geopolitikai tájékozottság híján is tisztában volt vele az emberek józanabbja (legfeljebb hangoztatni nem merte nyilvánosan), hogy a Haza földjét nem a határoktól több száz kilométernyire, a Don-kanyarban, Voronyezs mellett, esetleg a brjanszki erdőkben vagy a Pripjaty folyó mocsaraiban kellene megvédelmezni (mint ahogy manapság az afganisztáni szolgálatra jelentkező hivatásos katonák vagy a róluk szólók egynemelyikének szájából is hamisan cseng, ha a haza védelmét emlegetik). Azt is tudta mindenki, akit nem vakított el a háborús propaganda, hogy számunkra ez a háború nem sok jót tartogat. (Mások előtt s fennhangon beszélni persze erről sem volt ajánlatos.) Mi, ketten Anyámmal csak azt tudtuk, hogy a katonákat nem nyaralni viszik a frontra, s fegyver nemcsak az ő kezükben van, hanem a velük szembenállókéban is, és azok sokkal, de sokkal többen vannak, mint a mieink, és jobban bírják télen azt a rettenetes hideget is, mert beleszülettek, s abban nőttek fel – hisz lám ez a Zágoniné is könnyeden, pucér karral futkos ki az udvarra, pedig ő csak idevalósi Erdélybe, na de ott is fagyosabb a tél, mint minálunk, csakhogy ő megszokta –, meg hogy nagyon bizonytalan onnét a hazatérés, lelövik, felrobantják, fogságba ejtik őket, persze aki súlyosan megsebesül, azt végleg hazaengedik, de hát mihez kezdjen nyomorék testtel, karja-lába nélkül – szóval: volt miért aggódniuk az itthon maradotknak is. Egyebet azonban nem tehattünk, csak vártunk, várakoztunk: vártuk a háború beláthatatlan végét, a nagyritkán bekövetkező katonaszabadságot, de többnyire csak a váltakozó rendszerességgel érkező tábori postai levelezőlapokat Apám soraival. Emlékszem rá, hisz utólag is több ízben emlegették mindkettőn: tizenhét hónap volt a leghosszabb idő, amit Apámnak egyhúztomban kellett távol, a keleti hadszíntéren töltenie. Negyvenhárom karácsonyát is nélküle tartottuk meg, s előttem van még a kép: Nagyné lejön hozzánk ünnepet köszönteni, megáll egymással szemben Anyám meg ő, aztán mindkettőjüknek elered a könnye, s egymás vállára borulnak – egyik az idegen országba parancsolt férjét, másik a börtönbe zárt fiát siratja. Kisgyerek létemre még igen benne éltem a magam sajátos mikrokozmoszában, e sűrű pillanat során valami fontosat mégis megértettem – vagy inkább: megéreztem – az emberi érzelmek partokat s falakat elmosó világából. (Hogyan is sejthettem volna, hogy szintúgy karácsonyeste, ám tizennégy évvel később az én Anyám fog majd sírni börtönbe zárt fia miatt.) Időről időre el-elgondolkoztam rajta: talán épp Apám gyakori és hosszan tartó távolléteiben rejlik egyik lehetséges magyarázata annak, hogy nem vele, hanem Anyámmal alakult ki meghittebb kapcsolatom?

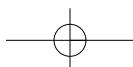
Kettesben ültünk hát, Anyám meg én, negyvenhárom hideg karácsonyan a meleg kis szobában, az aranyozott diókkal, apró piros almákkal, házi készítésű szaloncukorral meg szúrós üveggyapottal – azaz: *angyalhajjal* – feldíszített kis fenyőfa alatt. Volt még egy-két csillagszóró is tavalyról, azokat Anyám elsziporkáztatta ne-

kem, a gyertyákat pedig hamarosan elfújtuk: maradjon belőlük jövőre is. Aztán az újra felkapcsolt villanylámpa hidegebb, józanabb világánál nekiláttam olvasni az angyal hozta könyvet. (Igen: mégsem az előző karácsonyra, hanem ekkor kaptam meg Carlo Collodi *Pinocchioját*.) Lassacskán eltűnedeztek a pótkávé-, dió-, citrommeg kajszibarackízű szaloncukrok az örökzöld ágakról, újév után végére jutottam az élő fabábu csodálatos történetének, Vízkerezt napján pedig a karácsonyfát is leszedtük. A kirojtozott végű – s évről évre fakultabb színű – kissé gyűrött selyempapír-lapocskákat gondosan kisimítva elraktuk egy doboz aljára: legyen mibe csomagolni jövőre is a szaloncukrot. Ugyanott jutott hely a maradék gyertyáknak is csíptető tartóikkal meg egyéb díszekkel együtt. A lecsupaszított fáska pedig a padlóra pergett száraz tűleveleivel együtt a tűzhelybe került, s én élvezettel szimatolgattam a pattogva-ropogva fel-fellángoló, majd csakhamar elhamvadó növényi tetem tűztérből ki-kipöffenő, jó szagú füstjét.

E füst elszálltával elszállt a téli ünnepek hangulata is. Hamarosan kézhez kaptuk az iskolában az első félévi értesítőt: „Vigyétek szépen haza, gyerekek, írássátok alá a szüleitekkel, s úgy hozzátok vissza, aláíratva!” Az én értesítőmet – akárcsak legtöbbünkét, akinek az apja katonaként szolgált – Anyám írta alá. Fejét csóválta az írásból becsúszott egyetlen kettesre. (A legjobb osztályzat akkor még az egyes volt, s a legrosszabb az ötös: épp fordítva, mint most.) „Igyekezz jobban, kisfiam, tudod, hogy nem nekem tanulsz: magadnak tanulsz.” Akkor hallottam ezt a mondatot először Anyámtól. Iskolai éveim során néhányszor még megismételte, s bennem mindinkább az a nézet alakult ki szavai nyomán, hogy nemcsak magamnak: Neki is tanulok. Helyette is tanulok.

Aztán egyszer csak kitavaszkodott. Kivirágzott a kerti barackfa, szomorúfűzfám lecsüngő vékony vesszőin hernyószerű kis sárga barkák sokasága jelent meg, ám a világ baljós jelei is mindinkább megsokasodtak. Március tizenötödikének reggelén kimosakodva, simára fésülködve, ünneplőbe öltözve siettem az iskolába, s a háromszínű zászlókkal-papírláncokkal feldíszített osztályteremben torkomig lüktető izgalommal álltam ki a többiek elé, hogy elszavaljam Petőfi *Csatadalát*: „Trombita harsog, dob pereg, Kész a csatára a sereg. Előre!” Titokban a *Nemzeti dal*t szerettem volna, de azt egy másik gyerekre osztotta a tanító bácsi, s én átal-lottam szólni érte. Nem baj: így is büszkén feszítettem egész nap a mellemre tű-zött kokárdával. Nem telt bele azonban egy hét sem, s váratlanul német katonák jelentek meg, teli lett velük a város. Leponyvázott, nagy teherautókon meg oldal-kocsis motorkerékpárokon robogtak, vagy gyalogszerrel, zárt alakzatban vonultak hol erre, hol arra, megszállták a város különféle pontjait, a mi környékünkön is állandóan ott időzött jó néhány. Rohamsisakjuk – már amelyik azt viselt a fején – szakasztott olyan volt, akár a mieinké, elől-hátul egyforma szabású sapkájuk, egyenruhájuk rideg, zöldesszürke színe s pattogó-surrogó hangzású, érthetetlen beszédük azonban meglehetősen taszító s idegenszerű benyomást keltett. Egy nap odasompolyogtam a közeli utcasarkon időző kisebb csoportjukhoz, s hallgatózni kezdtem, hátha megértek valamit a szavuk hallatán. De bizony hiába hegyeztem a fülemet percekén át, semmit sem sikerült a hangok összevisszaságából kihüve-

lyeznem. Hogyan tudnak ezek szót érteni egymással? Hirtelen támadt ötlettel előbb csak úgy magamban, majd fennhangon, hogy ők is meghallják, elkezdtem én is értelmetlen nyelven habrikolni. Közben félszeggel odasandítottam rájuk: vajon megértik-e, amit mondok? Egyikük végre futó pillantást vetett felém, s én várakozásteljesen néztem rá vissza. A katona azonban mintha ott sem lennék, közömbösen elfordította rólam a tekintetét, s továbbra is érthetetlen szavakat intézett mellette álló társához. Magam is letettem hát a további kommunikáció reménytelen kísérletéről.

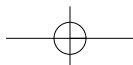
Ekkor tájt történt az is (meg nem tudnám mondani, pontosan mikor), hogy egy késő délután Anyám meg én kinn álldogáltunk a kapuban, s egy előttünk elhaladó családon akadt meg a tekintetem. Két-három felnőt volt, ugyanannyiforma kisebb-nagyobb gyerek – talán mindegyik fiú –, valamennyien feketében, mellükön baloldalt ott sárgállott a hatágú csillag. Szótlanul, megkövülten meredtem rájuk, ők csak maguk elé néztek. Láttam a csillagról, hogy zsidók, s azt is tudtam már, hogy a zsidók némely tekintetben másféleképp viselkednek, mint mi: a sapkát-kalapot például a templomban is a fejükön tartják, nem esznek disznóhúst, a férfiak nagy szakállt eresztenek, a fiúk meg egy-egy hosszúra meghagyott hajtincset viselnek a bal meg a jobb fülük mellett még akkor is, ha különben kopaszra vannak nyíratkozva – nem egyszer láttam már ilyet, s főleg ez az utóbbi viselet egyáltalán nem nyerte meg a tetszésemet –, ám ezek itt szakasztott olyanok, mint bárki más, se szakálluk, se pajeszuk nincs, az arcuk is olyan, akár a többi emberé, csak az a sárga csillag, de hát – mint mindenki, úgy én is tudtam róla – azt nem a maguk jószántából varrták fel oda. Igaz: eléggé sápadtak, mintha régóta nem érné őket a Nap, és szomorúak, meg a ruhájuk is fekete, de biztosan gyászolnak valakit. Anyám halk, visszafojtott szava zökkentett ki a tűnődésből:

– Ó, Istenem, minek csinálják szegényekkel ezt a szégyent! Ugyan kinek ártottak ezek?

Hosszan bámultam a Simonyi út felé távolodó család után, majd tekintetemet Anyámra emeltem:

– Csakugyan: miért kell sárga csillagot viselniük? Azért, mert zsidók? – Igen, kisleány. Csak azért, mert zsidók.

Az elmúlt évek során jó párszor láttam már a Nagyállomáshoz közeli tornyos, nagy zsinagógát – *a zsidótemplomot* – meg a Pásti utcai bérházak közé beékelődött kisebbiket is, így hát a két szembefordított háromszögből kialakított hatágú csillag nem volt ismeretlen előttem. Azzal is tisztában voltam nagyjából, hogy amiképp a katolikusoknak kereszt a jelük, úgy a zsidóké ez a csillag. (Arról már nem volt határozott elképzelésem, hogy nekünk, reformátusoknak vajon miféle jelet kellene viselnünk: a kálvinista templomtornyok hegyiben ugyanis sokágú csillag szokott lenni, vagy kakas – esetleg mind a kettő –, a zsoltáros könyv fedőlapján aranykehely, a temetőbeli fejfák meg sírkövek homlokán pedig csüngő ágú szomorúfűzfa. Na ebben ismerje ki magát valaki!) Tudtam azonban azt is, hogy egy kis ezüstláncon függő keresztet hordani egész más dolog, mint ezt a ruhára felvarrt jókora csillagot: ezzel megszégyeníteni akarják őket.

- Kik parancsolták, hogy fel kell varrni azt a csillagot?
- A németek, kisfiam. Meg a nyilasok. Az ő akaratukból történt így.

(Eszembe jutott: egy-két évvel azelőtt nagy majális volt a Nagyverdőn, megszámlálhatatlan sokaság nyüzsgött a sétányokon, a stadion közelében forgóhinta volt felállítva, céllövöldés sátor meg lacikonyha, valami hangos zene is szólt, és amikor hazafelé tartván ott lépkedtünk már a csónakázó tó partjánál, valaki színes kis papírzászlókat osztogatott a járókelőknek. Ahogy mellette elhaladtunk, nyomott egyet hamar az én kezembe is. Hurkapálcikanyélre volt erősítve, akárcsak a szabad ég alatti sokadalmak elmaradhatatlan kelléke, a vattacukor, s őszintén szólva jobban örültem volna, ha zászló helyett inkább egy olyat kapok, ám ha már ez jutott, szemügyre vettem ezt is: egyik oldala fehér volt, a másik piros, s ennek a közepén kerek fehér mezőben fekete kereszt, aminek mind a négy szára nyíl-hegyben végződött. Efféle gyengécske holmi nagyritkán húzta ki nálam egy-két napnál tovább, másnapra valószínűleg ez is a fás ládába, majd a tűzhelybe került.)

- Akik azt a kis zászlót adták a majálison? – Miféle zászlót? Ja, igen. Azok.

Elgondolkoztam. Azok a zászlóosztogatók meg a németek meg akarják büntetni valamiért a zsidókat. De a gyerekeiket is? Tán valami rossz fát tettek a tűzre?

- Édesanyám, a zsidók rossz emberek?

– Van köztük, kisfiam, jó is meg rossz is. Az emberek közt ilyen is akad meg olyan is. – De az, hogy zsidók, jó-e, vagy rossz?

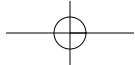
– Attól, hogy zsidók, se nem jók, se nem rosszak. Nem az számít, kisfiam, hogy ki miféle, hogy katolikus vagy református, vagy zsidó, hanem hogy embernek milyen: hogy bánik a többi emberrel. A családjával, az embertársaival. Hogy jószívű-e, vagy kapzsi, kegyetlen. Harstájn Nándor, aki lerakatta velünk az összedezetett száraz ágakat gyerekkorunkban, ő például zsidó. De Jakab doktor úr is zsidó, nála jobb szívű orvossal pedig sose volt még dolgom.

(Harstein Nándor földbirtokosról korábban már esett szó. Dr. Jakab Endre nőgyógyász szakorvos volt Debrecenben. Negyvennégyben bozzátartozóival együtt elhurcolták. Egyedül tért vissza a háború után, családja többi tagjait elpusztították. Amint lebetett, folytatta félbeszakadt praxisát Péterfia utcai rendelőjében. Mosolyogni attól fogva nemigen látták, de szegényebb sorsú betegeitől továbbra sem kért tiszteletdíjat.)

Nekem meg eszembe jutott egy előző nyári eset. Ellátogattunk Pista bácsiékhoz, akik akkor még kinn laktak Szepesen, egy tanyában. Vonattal mentünk egy darabig, s ahol leszálltunk, Bözsike néni várt ránk, hogy hazáig kísérjen bennünket. Útközben elhaladtunk egy jókora tanyás porta mellett, de már odafelé közelében nagy kiabálás üti meg a fülünket. Mi lehet az? Látjuk ám, hogy kinn áll a gazda, nagydarab, bajszos, borotvátlan képű ember ingujjban, kajla kalapban, mezítláb az istállóajtó előtt, s ordítva, káromkodva veri hosszú nyelű ostorával egy szintúgy mezítlábas, de csenevész, vékony csontú, tizenkét éves forma fiú lába szárát, aki nagyot szökkenve sikolt minden ostorcsapásra:

- Jaj, ne bántson! Jaj! Én csak a früstököt akartam! Jaj!

– Adok én neked früstököt, az anyád istenit! Nesze früstök! – s csak üt, mint a bolondóra.

– Ugyan ne bántsa mán szegény gyereket! – szól oda neki Bözsike néni. – Iszen mán vérzik a lába szára. Hát nem sajnálja?

– Ezt-é? Agyon is ütöm! Ez a kóduosok fattya még ki se ganézott a jószág alól s mán azt mondja, hogy ű még nem kapott früstököt! Hát most megkapja tülem úgy, hogy megemlegeti!

– Hóhér maga, nem ember! – háborodott fel Bözsike néni. – Maga tán a jószágot se éteti, csak üti?

– Maga meg álljon odébb innét, ne pofázzík bele más ember dógába! – förmedt rá amaz.

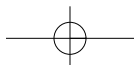
– Pofád van neked meg a lúnak! – morogta magában Bözsike néni, de fennhangon folytatni nem maradt mersze, így hát faképnél hagytuk a kegyetlen, goromba embert. Engem valami furcsa szégyen kerített hatalmába, éreztem, hogy vér önti el az arcomat, s a fülem is melepszik, mint akinek vétkeit olvassák a fejére. Időbe telt, míg magamhoz tértem ebből az állapotból.

Az a sötét ruhás, sárga csillagos család ezalatt már valahol az útkereszteződésnél járt, távolodó s mindinkább egybemosódó fekete folt látszott csak belőlük, s engem hasonló érzés legyintett meg, mint előző nyáron annál a tanyánál. Egyik karjával Anyám vont magához.

– Szegény kis gyerekek! – mondta halkan, s láttam: a szeme teliszaladt könnyel.

Amilyen későn kezdődött a tanév, majdnem annyival korábban szakadt vége. Májusban már túlestünk az évvégi vizsgának nevezett évvárón (azért nevezték így, mert ünnepélyes keretek között számot kellett adnunk az év közben tanultakról, mégpedig szüleink népes gyülekezete jelenlétében), s a június hónap számunkra már elejétől fogva az édes szabadság jegyében ragyogott. Nem tudhattam még akkor, hogy az a nyári vakáció bizony beletorkollik majd az őszbe, sőt még a tél harmadát is elkanyarítja magának. Sejteni persze sejthettem volna, hisz a háború testközeli jelenléte egyre nyilvánvalóbbá vált. A megszálló német katonák látványa hozzátartozott mindennapjainkhoz, harctéri sebesülteket is mind nagyobb számban hoztak a városba – az iskolák némelyike számukra volt ideiglenes kórházként berendezve –, rám a legszörnyűbb hatást azonban a rendszeres szirénapróbák tették: rémséges, üvöltő hangjuk hallatán nemcsak a dobhártyám s az agyam, de még a szegycsontom is remegett. A próbákra aztán elkövetkezett maga az előadás is.

Június másodikának késő reggelén a verőfény volt az ébresztőm: keletre néző ablakunkon át beragyogott a már jó magasan fennjáró Nap, s ez nyomban megvidámított: iskolába sem kell már mennem – de jó napom lesz máma! Anyámat nem látom ugyan sehol a közelben – biztosan elszaladt bevásárolni: nem győzte kivárni, míg felébredek –, de a reggelimet odakészítette a konyhaasztalra, rendben van hát minden. Fogom a kenyérszeletet s kortyolnék egyet a még langyos tejből, ám abban a pillanatban vadul felharsan a szirénák üvöltése: LÉGIRIADÓ!!! Gyomrom összerándul, a bögrét lerakom, hányingerem támad – aznap estig egy falat sem megy le a torkomon –, de közben Anyám is hazaér rohanvást. Kiszaladunk a házból, udvarra csődül a többi lakó is, ott tanácstalankodunk a hirtelen ránk csapó rettegéstől megbolydulva

valamennyien. Óvóhely gyanánt a ház alatti pincét jelölték ki már jó előre, ám annak zártságától egyelőre mindenki iszonyodik. Némi toporgás, tanácsalankodás után levonulunk hát mindahányan a palánkon túli kertbe, s ott a mit sem sejtő gyümölcsfák lombfedezéke alá húzódva, reszketve, zakatoló szívvel fülelni kezdünk: tompán, mélyen lüktető, majd egyre erősödő morajjal közeledik valami, s pár perc múlva az égbolt nyugati peremén, Pentezug felől – ahonnét nyaranta a fekete zivatarfelhők szoktak dörgés-villámlás kíséretében előkerekedni – csakhamar felbukkannak az amerikai nehézbombázók komor, zárt kötelékei. Láttukon néhány gyerek sírva fakad, egyikét asszony pedig fennhangon elkezd mondani a Miatyánkot, a Hiszekegyet vagy az Üdvözlégymáriát – ki-ki a maga hite szerint. A fakoronák aligha oltalmaztak volna meg bennünket a biztos pusztulástól, azonban a mi szerencsénkre nem a Libakert környékét szemelték ki a légitámadás célpontjául, hanem a Nagyállomást, így aztán városunk első bombázását szinte páholyból nézhettük végig. Most, több mint hat évtized múltán is hibátlanul előhívható az a kép és az a hang: a sívítva zuhanó bombák földrengető robaja s a becsapódások nyomán feketén felgomolyló füst – valahonnét a homlok- és halántékcsonkjaim mögül –, ha visszagondolok arra a verőfényes kora nyári délelőttre. Számomra voltaképp ezzel a nappal kezdődött el az *igazi háború*: a testközeli, a kézzelfogható, a hunyt szemmel is kitapintható, aminek nem csupán tudója, távoli szemlélője, de részese, *része* vagyok, s aminek bármelyik percben közvetlen áldozatává válhatok. Remegő várakozásban telt el a nap, de a bombázás nem ismétlődött meg sem napközben, sem a rákövetkező éjszaka. S mire napszállta után besötétedett, háborgó gyomrom is elnyugodott annyira, hogy két-három szem fáról szakított éretlenzöld kajszibarackot el bírtam ropogatni.

Attól a naptól fogva szinte mindennappossá váltak a légitámadások. De mivel az emberi-gyermeki alkalmazkodóképesség határai jószerivel kiismerhetetlenek, s ezért hozzá bírunk törődni akár a leghihetlenebb viszontagságokhoz is, lassacskán beleszoktam az újfajta rendbe, egykettőre megtanulván, hogy a felülről fenyegető veszedelemnek három fokozata van: 1. Zavarórepülés. Ez a legenyhébb: ellenséges felderítőgép, esetleg támaszpontjára visszatérő bombázó jelenik meg légterünk határain vagy azon belül, de csupán néhány perc időtartamra s *többnyire* különösebb következmény nélkül. 2. *Légiveszély*. Ilyenkor már ajánlatos résen lenni, mert jóllehet el is múlhat, ám rosszabbik esetben akár percekben belül követheti a legerősebb fokozat, a 3. *Légiriadó*. Még ekkor sincs veszve minden: a rádióműsort megszakító magyar és német nyelvű figyelmeztetés országos légvédelmi figyelőszolgálat jelentése alapján hangzik el, s mindig megnevezik az épp akkor veszélyeztetett térséget is. Ha ezt halljuk: *Légiriadó! Légiriadó! Bácska, Baja! Fliegeralarm! Fliegeralarm! Bácska, Baja!* – mi itt a Tiszántúl közepén akár meg is úszhatjuk. Ám amikor Bácska, Baja helyett *Nyírség, Várad* nevét ejti ki a bemondó, a rádió hangját nyomban elsöpri a szirénaüvöltés, s legyen bár fényes nappal vagy öreg éjszaka, sürgősen le kell vonulni a homályos pince téglaboltívei alá. (Azért oda, mert a boltozatot biztonságosabbnak mondták a sima földemnél.) Néhány nap elteltével már nem émelyegtem a sziréna hangjától, a falakat meg-megrendítő robbanások hallatán is csupán összeresztetem: nem jobban, mintha a hátam mögött valaki váratlanul bevágná az ajtót. Egy éjszakai légitámadást pedig elejétől

végig átaludtam: Anyám vitt le karjára emelve a pincébe, s én fel nem ébredtem volna sem a riasztásra, sem a közelben ledobott bombák dörejére, sem a veszély elmúltát jelző egyenletes szirénahangra. Másnap a kapualjban Anyám megmutatta a légnyomás kiterítette üvegcserepek halmazát: „Nézd csak, kisfiam, éjszaka a vaksötétben ezen börtorkáltam keresztül-kasul, mikor szaladtam veled lefelé a pincébe.”

Minden éjszaka sötétbe borult a város: hogy a bombázórepülők számára – úgy mond – ne legyen látható célpont, a közvilágítás szünetelt, az ajtókat-ablakokat pedig pokróccal, sötétkék csomagolópapírossal el kellett sötétítenie mindenkinek, hogy ki ne szűrődjék a fény a lakásokból. A repülők persze odataláltak így is. Egy este zavaró repülést jeleztek. Kevesen vették már komolyan az ilyesmit, az emberek többsége tette a dolgát tovább, mintha mi sem történt volna. Ezúttal azonban a fölöttünk elhúzó gép – valószínűleg csupán azért, hogy ne cipelje vissza a támaszpontjára – bombát dobott le a közelünkben. Egyébként csendes, békésnek tetsző este volt, emberek kisebb-nagyobb csoportjai szállingóztak kifelé a Nagyerdőre: ott nagyobb biztonságot reméltek, mint a város falai között. Egy család – apa-anya két gyerekkel – a túloldalon épp hogy egy vonalba ért a házunkkal, amikor a földet érő bomba robbanásától feltépett követet egyik súlyos bazaltkockája röptében eltalálta az apja karján ülő két éves körüli kisfiú tarkóját, majd pördülve lecsapódott a kapunk elé. Anyám meg én lenn ültünk a pincében, oda rohantak le kétségbeesetten, orvosért kiáltozva a gyengén nyöszörgő kisgyerekekkel. Sötétkék svájcisapka volt a fejére húzva, s a sapka hátulján feketén ütött át az egyre terjedő vérfolt. Tehetetlenül tüsténkedtek a felnőttek, valaki talán elszaladt orvosért. Egyszer csak elhalt a nyöszörgés. Apja óvatosan a fiúcska álla alá nyúlt, hogy az arcába tekintsen, ám annak feje élettelenül hátrahanyatlott, s a svájcisapka az agyvelővel s a zúzott koponyacsont szilánkjaival együtt lottyanva leesett a pince betonpadlatára. A család távozta után Anyám szórta le szürke fahamuval az egészet, hogy utána majd feltakaríthassa. Hosszú időn át vissza-visszatért álmaimban ez a jelenet. Ma már nem álmodom vele. Ám a háború, minden háború tömör lényege, iszonyú foglaltata gyanánt megmaradt bennem örökre, kitephetetlenül. Idő teltevel Nagyék lakása új bútorokkal, korábban nem látott holmikkal gyarapodott. Süppedő, bolyhos szőnyeg borította a középső szoba padlóját, jobb sarkában pedig egy fényes, fekete zongora terpeszkedett. Bejáratos voltam hozzájuk, s ha az új szerzeményű szekrény meg ebédlőasztal nem érdekelt is különösebben, a zongora meg a föl-le csavarható kerek zongoraszék azonnal fölkelte a figyelmemet. Gyurka – nálam vagy négy esztendővel idősebb, de igencsak vézna fiú – szabaddá tette a billentyűsort, és sebesen, bár itt-ott akadozva eljátszotta rajta a Boci-boci tarkát.

– Te tudsz zongorázni? – kérdeztem tőle.

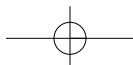
– Ó, én egyelőre csak ezt az egyet, de Kati meg Babi már gyakorol rajta.

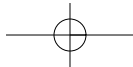
– Hol vettétek?

– Hát a kiürült lakásokból. – Vézna karját meglendítve folytatta: – Lehet ott annyi szajrét szerezni, hogy az csak na!

– Miféle lakásokból? – értetlenkedtem. Majd némi habozás után kimondtam azt az útszélről felszedett, szutykos szót is: – Miféle szajrét?

– Mifélét, mifélét! Hát a zsidókét, akiket bezártak a gettóba! – A gettóba?

– Oda hát. Csak kevés holmit vihettek be magukkal, a lakásuk meg ottmaradt azonmód, hát azokból lehet egy kis összeköttetéssel – s ennél a szónál félszemével nagyot hunyorított – mindenfeléhez hozzájutni. Apu meg Futyu megy majd holnap is.

Hallgattam néhány pillanatig: el kellett rendeznem magamban a fogalmakat. A gettóról már hallottam ezt-azt korábban. Most már azt is tudom, mi a szajré. Az *összeköttetés* ugyan nem egészen világos előttem, de a lényeg talán nem is ebben rejlik. Gyurka folytatta:

– Ti is szerezhethétek egy-két jó dolgot mostan, csak egy kicsit utána kéne járni. Majd én szólok Apunak – tette hozzá a bennfentesek magabiztosságával.

Átvillant az agyamon: az én Apám már megint a fronton van, ezek meg itt jól összeszedik magukat a mások rovására. A számon azonban csak ennyit tudtam ki ejteni bátortalanul:

– Nade... az a másé. És ha a háború után...

Gyurka azonban türelmetlenül s fölényesen a szavamba vágott:

– Ugyan már, te kis tökfej! Értesz is te az ilyesmihez! Ki nem köp rá, hogy mi lesz a háború után? Az a fontos, hogy most mi van! Ezekről most el van kobozva minden, és ha mi nem szerzünk belőle, hát más fogja elhappolni előlünk. Érted már? Akkor inkább hozzuk el mi! – s vékony hangon nevetett hozzá. – Úgyis deportálják az összeset nemsokára.

Többféle rossz érzés fogott el egyidejűleg. Olvastam már, meg hallottam is róla, hogy az oroszok meg a leopárdok maradékából a hiénák laknak jól, s hogy a hiénák nem ugatnak meg nem vonítanak, hanem kacagnak, és ahogy Gyurka vihogott, az az ő kacagásukat juttatta eszembe. A *tökfej* is szúrta az orromat, legszívesebben szájon vágtam volna viszonzásul, ha nem tartok tőle, hogy ő is szájon vág, vagy megveret majd a bátyjával, bátortalanságom miatt viszont röstellkednem kellett magam előtt, ráadásul az a szégyen is rám telepedett, amit az ostorral megtáncoltatott fiú meg a sárga csillagos család láttán éreztem. Mindezt azonban abban a percben képtelen voltam magamban elrendezni, de akár nyomról nyomra végiggondolni is. Hallgattam hát, akár egy üres gyufásdoboz. Aztán elkullogtam onnét hátra: a fűzfámhoz. Lassan, nehézkesen felkapaszkodtam az ágai közé, jó magasra, hogy senki ne lásson, hogy senkit ne lássak, s úgy éreztem: fonákára fordult s a feje tetejére állt ez az egész zavaros világ.

(Folytatjuk)

